

EKOLOGIK XAVFSIZLIKNI TA'MINLASHDA MAHALLA INSTITUTINING HUQUQIY MAQOMI VA VAKOLATLARINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI

Usmonov Bo'ston Quvondiq o'g'li

Buxoro davlat universiteti

Otaboy Eshonov nomidagi ommaviy-huquqiy fanlar kafedrası o'qituvchisi.

@bostonusmonov1@gmail.com +998936204997

<https://doi.org/10.5281/zenodo.23392311>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik xavfsizlikni ta'minlashda fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari, xususan, mahalla institutining huquqiy maqomi tahlil etilgan.

Jamoatchilik ekologik nazoratini amalga oshirish shakllari, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha komissiyalar faoliyati o'rganilgan. Xorijiy tajribalar (Yevropa Ittifoqi, Yaponiya, Janubiy Koreya) asosida milliy qonunchilikni takomillashtirish, jamoatchi inspektorlar vakolatlarini kengaytirish yuzasidan huquqiy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: ekologik xavfsizlik, mahalla instituti, jamoatchilik ekologik nazorati, atrof-muhit muhofazasi, ekologik ekspertiza.

Annotation. This article analyzes the legal status of citizens' self-governing bodies, in particular the mahalla institute, in ensuring environmental safety. The forms of public environmental control, the activities of commissions on environmental protection are studied.

Based on foreign experiences (EU, Japan, South Korea), legal proposals have been developed to improve national legislation and expand the powers of public inspectors.

Keywords: environmental safety, mahalla institute, public environmental control, environmental protection, ecological expertise.

KIRISH

Insoniyatning barqaror rivojlanishiga tahdid soluvchi global ekologik muammolar bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Iqlim o'zgarishi, atmosfera ifloslanishi, chuchuk suv taqchilligi va bioxilmaxillikning qisqarishi kabi jarayonlar atrof-muhitga texnogen va antropogen bosimning ortishi natijasida kelib chiqmoqda. BMT ma'lumotlariga ko'ra, inson faoliyati yer yuzining katta qismini o'zgartirib yuborgan bo'lib, millionlab hayvonot va o'simlik turlari yo'qolib ketish xavfi ostida turibdi. Bunday sharoitda ekologik muammolarni faqat davlat-ma'muriy usullar orqali hal etish yetarli emasligi ma'lum bo'lmoqda¹. Atrof-muhitni muhofaza qilish jarayonlariga fuqarolik jamiyati institutlari, xususan, eng quyi bo'g'in hisoblangan mahalla institutini faol jalb etish barqaror taraqqiyotning muhim shartidir. O'zbekiston Respublikasida ekologik xavfsizlikni ta'minlash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri etib belgilangan. Hozirgi vaqtda mamlakatimizda Orol fojiasi oqibatlarini yumshatish, cho'llanishga qarshi kurashish hamda "Yashil makon" kabi umummilliy loyihalarni amalga oshirishda jamoatchilik ishtirokiga keng o'rin berilmoqda. Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari o'z hududlarida ekologik nazoratni olib borishda, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirishda hal qiluvchi kuchga aylanishi kerak².

Biroq, tahlillar shuni ko'rsatmoqdaki, ushbu sohadagi mavjud qonunchilik hujjatlarida mahalla institutining vakolatlari ko'pincha umumiy, deklarativ xarakterga ega bo'lib qolmoqda.

Shu boisdan, ularning huquqiy maqomini oshirish, ekologik faoliyatini tartibga soluvchi mexanizmlarni takomillashtirish muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

¹ Qarang: O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning ekologik muammolarga bag'ishlangan videoselektor yig'ilishidagi nutqi, 2022 yil 2 fevral // <https://president.uz/uz/lists/view/4955>

² Mirziyoev Sh.M. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2021. – 392 b.

ASOSIY QISM: Fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining ekologik vakolatlari huquqiy asoslari

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida yer, yer osti boyliklari, suv, o'simlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylik ekanligi va davlat muhofazasida bo'lishi belgilangan. Ushbu konstitutsiyaviy me'yorni amalga oshirishda fuqarolarning ekologik huquq va majburiyatlari alohida o'rin tutadi. Milliy qonunchiligimizda mahalla institutining ekologik vakolatlari bir qator me'yoriy-huquqiy hujjatlar orqali mustahkamlangan. "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi, "Ekologik nazorat to'g'risida"gi, shuningdek, "O'rmon to'g'risida"gi va "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi qonunlar shular jumlasidandir³.

O'zbekiston Respublikasining "Ekologik nazorat to'g'risida"gi qonuniga muvofiq, fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari atrof-muhitni muhofaza qilishni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish masalalari bo'yicha qarorlar tayyorlashda ishtirok etadi, tegishli hududda jamoatchilik ekologik nazoratini amalga oshiradi. Ular davlat, idoraviy va ishlab chiqarish ekologik nazoratida o'z vakili orqali kuzatuvchi sifatida ishtirok etish huquqiga ega⁴.

Shu bilan birga, atrof-muhit holati, qonunbuzilish holatlari to'g'risida davlat organlariga tegishli taqdimnomalar kiritishlari mumkin.

Vazirlar Mahkamasining qarorlari asosida fuqarolar yig'inlari huzurida "Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish bo'yicha komissiya"lar tashkil etilgan. Ushbu komissiyalar aholi punktlarini ko'kalamzorlashtirish, chiqindilarning belgilangan joylarga tashlanishini nazorat qilish, hududda joylashgan tashkilotlar rahbarlarining ekologik masalalar bo'yicha hisobotlarini eshitish kabi amaliy vazifalarni bajaradi. Ular tuman (shahar) tabiatni muhofaza qilish inspeksiyalari bilan hamkorlikda atrof-muhit tozaligini saqlash ishlariga rahbarlik qiladilar⁵.

Jamoatchilik ekologik nazoratining shakllari va usullari

Ekologik faoliyatda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari ishtirokining eng muhim huquqiy shakli – bu jamoatchilik ekologik nazoratidir. Jamoatchilik ekologik nazorati atrof-muhit holatini va uning xo'jalik faoliyati ta'siridagi o'zgarishlarini kuzatib borish, yuridik va jismoniy shaxslar tomonidan ekologik qonunchilik talablariga rioya etilishini tekshirish jarayonlarini o'z ichiga oladi.

Jamoatchilik ekologik nazoratining asosiy shakllari quyidagilardir:

1. Kuzatib borish (monitoring). Bu jarayon tabiiy va texnogen manbalar holatini, suv, tuproq va atmosfera havosining ifloslanish darajasini muntazam aniqlashni o'z ichiga oladi.

2. Ekologik ekspertizada ishtirok etish. Jamoat ekologik ekspertizasi nodavlat tashkilotlar va fuqarolar tashabbusi bilan, davlat ekologik ekspertizasidan qat'i nazar o'tkazilishi mumkin.

Bu institut orqali mahalliy aholi mo'ljallanayotgan sanoat obyektlarining ekologik xavfsizligini mustaqil baholash imkoniga ega bo'ladi.

3. Korxona va muassasalar rahbarlarining hisobotlarini eshitish. Mahalla o'z hududida joylashgan korxonalarning ekologik holat bo'yicha hisobotlarini muntazam eshitib borishi orqali bevosita jamoatchilik nazoratini o'rnatadi.

³ O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2013-y., 52-son, 688-modda

⁴ Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 19.06.2021 y., 09/21/380/0574-son; 10.08.2022 y., 09/22/438/0726-son

⁵ Golichenkov A.K Ekologicheskoe pravo Rossii. slovar yuridicheskix tsrminov. Uchebnoe posobie diya vuzov- M . 2008. -S 395-401

Alohida ta'kidlash joizki, jamoatchilik ekologik nazoratini amalga oshirish uchun jamoatchi inspektorlar tizimi joriy etilgan. Ekologik nazoratning jamoatchi inspektori maxsus tayyorgarlikdan o'tgan fuqaro bo'lib, u qonunbuzilish holatlarini aniqlash, dalolatnomalar tuzish va vakolatli davlat organlariga taqdim etish huquqiga ega. Biroq, amaliyotda jamoatchi inspektorlar instituti yetarlicha samarali ishlamayotgani, ularning huquqiy va ijtimoiy himoyasi to'liq ta'minlanmaganligi kuzatilmoqda. Ushbu masalani yechish bo'yicha qonunchilikda qo'shimcha rag'batlantirish mexanizmlari talab etiladi.

Xorijiy davlatlar tajribasi va uni O'zbekistonga joriy etish imkoniyatlari.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatmoqdaki, ekologik muammolarni hal etishda mahalliy hamjamiyatlarga keng huquq va mustaqillik berish eng samarali yo'ldir.

Yevropa Ittifoqi mamlakatlarida subsidiarlik tamoyili ustuvor hisoblanadi. Fransiyada Ekologik xartiyaning konstitutsiyaviy darajada mustahkamlanishi va "ommaviy tekshiruvlar" (enquêtes publiques) institutining joriy etilishi jamoatchilikka katta vakolatlar berdi⁶. Har qanday yirik loyiha hududiy jamoatchilikning rozilgisiz tasdiqlanmaydi. Germaniya va Shvetsiyada esa munitsipalitetlar chiqindilarni boshqarish va kompensatsion ko'kalamzorlashtirish bo'yicha mutlaq vakolatlariga ega.¹¹

Osiyo davlatlarida, xususan, Yaponiyada "tyonaykay" (yoki dzitikay) qo'shnichilik uyushmalari faoliyati alohida e'tiborga loyiq. Ushbu tuzilmalar chiqindilarni alohida yig'ish (gomi toban) bo'yicha qat'iy jamoatchilik nazoratini o'rnatgan bo'lib, munitsipal inspektorlar bilan yaqin hamkorlikda ishlaydi. Janubiy Koreyaning "Semaun Undong" (Yangi qishloq harakati) dasturi doirasida esa davlat tomonidan obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirishda faol bo'lgan jamoalar maqsadli subsidiyalar orqali rag'batlantirilgan⁷.

Afrika va ayrim boshqa mintaqalarda qo'llanilayotgan CBNRM (Tabiiy resurslarni jamoaviy boshqarish) modeli ham muhim iqtisodiy mexanizmlarni taklif etadi. Unga ko'ra, noyob hayvonot dunyosini va ekotizimlarni saqlab qolish uchun jamoalarga iqtisodiy manfaatdorlik taqdim etiladi. O'zbekistonda Orolbo'yi hududida aynan shunday iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish yuqori samara berishi mumkin.

Qonunchilikni takomillashtirish yuzasidan takliflar

O'tkazilgan ilmiy-nazariy va huquqiy tahlillar asosida fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari ekologik faoliyatini takomillashtirish bo'yicha quyidagi taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining 11-moddasida fuqarolar yig'inining yerlardan foydalanish va ularni muhofaza qilish ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish vakolati belgilangan. Ushbu normada nazorat obyekti sifatida faqat yer resurslari ko'rsatilgan. Normani kengaytirib, "...yer, yer osti boyliklari, suvlar, o'rmon, o'simliklar va hayvonot dunyosi hamda atmosfera havosidan to'g'ri foydalanilishi va muhofaza etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshiradi" tahririda o'zgartirish lozim.

Ikkinchidan, jamoat ekologik ekspertizasining huquqiy maqomini oshirish. Hozirda uning natijalari faqat tavsiyaviy xarakterga ega. "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi Qonunga tegishli o'zgartirishlar kiritib, atrof-muhitga sezilarli ta'sir ko'rsatuvchi loyihalarni tasdiqlashda mahalla

⁶ Baxrax D.N. Rossiiskiy B.V., Starilov Yu.N., Administrativnoe pravo: Uchebnik dlya vutov 3-ye izd.. peresmotr i dop M. 2007 S. 32

⁷ Lapnova A.I., Gosudarstvennoe upravlenie oxranoy okrujayushchey prirodnoy sredy sub'ekta Rossiyskoy Federatsii: Diss. kand. yurid. nauk. - Krasnoyarsk. 2001. – S. 22

komissiyasining ijobiy xulosasi yoki mahalliy jamoatchilik eshituvi bayonnomasi hisobga olinishi majburiy shart etib belgilanishi zarur. Shu bilan birga, Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksga 96-1-moddani (Jamoat ekologik ekspertizasining o'tkazilishiga to'sqinlik qilish) kiritish va mansabdor shaxslarga jarima sanksiyalarini qo'llash taklif etiladi.

Uchinchidan, "Hayvonot dunyosini muhofaza qilish va undan foydalanish to'g'risida"gi Qonunning 18 va 19-moddalariga fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlariga Qizil kitobga kiritilgan hayvon turlarining yashash muhitini bevosita muhofaza qilishda ishtirok etish huquqini beruvchi normalar kiritilishi kerak. Shuningdek, Orolbo'yi va boshqa ekologik inqirozli hududlarda faol ishlayotgan mahallalarni moliyaviy rag'batlantirish maqsadida Ekologiya jamg'armasidan maqsadli subsidiyalar ajratish tartibini joriy qilish maqsadga muvofiqdir⁸.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, O'zbekistonda ekologik xavfsizlikni ta'minlashda fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining roli beqiyosdir. Mahalla instituti qulay atrof-muhitni ta'minlash, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik madaniyatni yuksaltirishda xalqning haqiqiy irodasini ifoda etuvchi kuch sifatida shakllanmog'i lozim. Qonunchilikdagi ayrim deklarativ normalarni to'g'ridan-to'g'ri ishlaydigan, imperativ qoidalar bilan almashtirish, jamoatchi inspektorlar vakolatlarini kengaytirish va ularni iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini joriy etish mamlakatimizda ekologik qonunchilik samaradorligini keskin oshiradi. Shundagina O'zbekistonning barqaror rivojlanishi va kelajak avlodlar uchun musaffo tabiatni saqlab qolish imkoniyati kafolatlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasining "Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida"gi Qonuni, 1992-yil.
3. O'zbekiston Respublikasining "Ekologik nazorat to'g'risida"gi Qonuni, 2013-yil.
4. O'zbekiston Respublikasining "Ekologik ekspertiza to'g'risida"gi Qonuni, 2000-yil.
5. O'zbekiston Respublikasining "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlari to'g'risida"gi Qonuni.
6. O'zbekiston Respublikasining "Ma'muriy javobgarlik to'g'risida"gi Kodeksi.
7. Usmonov B.Q. "Fuqarolarning o'zini o'zi boshqarish organlarining atrof muhitni muhofaza qilishda ishtirokining huquqiy masalalari" (Magistrlik dissertatsiyasi). – Nukus, 2026.
8. Nigmatov A.N. "Ekologiya huquqi (sxemalar va tushunchalarda)". O'quv qo'llanma. – T.: 1999.
9. "Ekologiya huquqi" darsligi. – T.: 2017.

⁸ O'zbekiston Respublikasining 1992-yil 9-dekabrda 754-XII-son «Tabiatni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonuni // Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi [Elektron resurs]. URL: <https://lex.uz/docs/107115>.